

تحلیه الأرواح

از مؤلفی ناشناخته

علی اوجبی*

چکیده

در این نوشتار، اثر فلسفی عرفانی گرانسنگی به نام تحلیه الأرواح بتجلیه الإنجاح معرفی شده که گویا از آن عبدالرزاق کاشانی است. نویسنده، ضمن گزارشی کوتاه از محتوای اثر و نسخه‌های موجود، قرآینی را ارائه کرده که دلالت دارد این رساله در سده هفتم هجری تألیف شده است.

در غروب یکی از روزهای تابستان ۸۰، در اتاق استاد حائری، مشغول مطالعه و بررسی و گزینش نسخه‌های خطی درخور برای مجموعه گنجینه بهارستان بودم. در حین کار، ایشان بر اساس حسن ظنی که داشتند، نسخه‌ای را معرفی کردند با نام تحلیه الأرواح بحقائق الإنجاح و بر اهمیت و ضرورت تحقیق و نشر آن تأکید ورزیدند. نسخه تحلیه الأرواح کتابخانه مجلس، دستنوشته‌ای است که به همراه منازل السائرین خواجه عبدالله انصاری در یک جلد، توسط کاتبی واحد و مسلط بر مباحث فلسفی به خط نستعلیق خوش کتابت شده است. شاهد آن اعراب دقیق و بجای اصطلاحات و واژه‌های فلسفی است. آن گونه که از نوع خط و جنس کاغذ نسخه و عبارت آغازین رساله برمی‌آید، مربوط به سده هفتم هجری مصادف با دوران حیات عبدالرزاق کاشانی است.

نسخه مجلس به شماره ۳۷۲۰، با ۴۷ برگ، از انتها، تقریباً نیمی از رساله افتادگی دارد.

*. مصحح و پژوهشگر متون فلسفی.

آغاز نسخه مجلس: بسمله. ربّ وُفق للصواب و الرشاد و اعصم عن الخطأ و الضلال. الحمد لمن أصبح الكلّ به موجوداً و فاض منه الخير و الرحمة.

انجام نسخه مجلس: ... فهو إضافة بين أمرين مخصوصين في العقل من حيث.

ابتدا تصوّر چنین بود که نسخه منحصر است؛ و از آنجا که در ابتدای رساله نیز نامی از نویسنده نبود، هیچ دسترسی به مؤلف آن نبود جز عنوان رساله و آنچه در پشت صفحه آغازین رساله توسط کاتب درج شده بود: «من إفادات المولى، أفضل المتأخرين، ملك العلماء العارفين، كمال الملّة والدين، عبدالرزاق، أدام الله إفاداته».

تحلیه الأرواح رساله‌ای است در فلسفه، شامل:

مقدمه: در امور عامه، متضمن هفت بحث با موضوعات: وجود و عدم، ماهیت، وحدت و کثرت، وجوب و امکان و امتناع، حدوث و قدم، علّت و معلول، تقسیم موجود.

قسم اول: در طبیعات با مباحثی چون: جسم، حرکت، فلکیات، عنصریات و نفس، به همراه اشکال و تصاویر متعدد نجومی.

قسم دوم: در الهیات، شامل موضوعاتی مثل: گونه‌های حکمت، جوهر و عرض، واجب و صفاتش، جوهرهای مفارق، احوال نفس، نبوت.

خاتمه: با مباحثی نظیر: علم و گونه‌های آن، علم تجریدی، چگونگی سیر و سلوک، و صفات عرفا و اهل حق.

شیوه نگارش مؤلف، استحکام مباحث، تبویب زیبا و منطقی، مختصر بودن، پرداختن به مباحث اصلی و احتراز از مسائل فرعی، که در مجموع، متن را به یک متن آموزشی فلسفی تبدیل کرده، در کنار تأکیدهای استاد حائری، مرا بر آن داشت تا با شوق اشتیاق فراوان، استنساخ آن را آغاز کنم.

یکی از امتیازات نسخه مجلس = چنانچه گذشت = که قرینه‌ای است بر اینکه مؤلف در صد نگارش یک متن درسی بوده، آن است که تمامی عبارات با دقت و وسواس زایدالوصفی، توسط کاتبی آگاه و آشنای با مباحث فلسفی، اعراب گذاری شده؛ و اگر این نسخه کامل بود، شاید صحیح‌ترین نسخ بشمار می‌آید.

استنساخ و بازخوانی این دستنوشته ارزشمند به سرعت به پایان رسید، اما تجربیات قبلی باعث شد تا در چاپ آن شتاب نکنم و در پی نسخه‌های دیگر برآیم.

بدین شکل عملاً با دو مشکل جدی روبرو بودم:

۱. یافتن نام مؤلف

۲. یافتن نسخه‌ای کامل از اثر

خوشبختانه به لطف الهی و با تلاشها و پی‌گیری‌های فراوان به دو دست‌نوشته دیگر دست یافتیم:

۱. نسخه کتابخانه آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی ره به شماره ۶۸۸۸. این نسخه شامل ۵۵ برگ به خط نستعلیق سده نهم هجری می‌باشد. اما از ابتدا و انتها افتادگی دارد.^۱

آغاز نسخه: مستعیذاً بعصمة من الضلالة و الغواية، سائلاً کلّ محقق إصلاح ما اطلع علیه من مواضع الخطأ و الخلل...

انجام نسخه: فصل إعلم أنّ النور هو مغناطیس القرب و الأّنس و الظلمة مغناطیس البعد و الوحشة؛ و أنت خیال بینهما کابرة ضعيفة یجذبک نور الأنوار برحمة علیک؛ فطاووعه بالمحبّة.

۳. نسخه کتابخانه ملک به شماره ۴۲۶۴. این نسخه کامل است. گویا در سال ۷۳۴ هـ. ق توسط محمد بن یوسف بن حسن الجاسسی به خط نسخ در قالب ۶۵ برگ کتابت شده و دارای حواشی مفیدی است.^۲ این نسخه در مجموعه‌ای قرارداد که شامل ۲ رساله دیگر به خط همان کاتب می‌باشد.

رساله دوم با نام تزکیة الأرواح عن موانع الإفلاح شباهت عنوانی با رساله مورد بحث ما یعنی تحلیه الأرواح دارد؛ و این حدس راقوت می‌بخشد که مؤلف هر دو رساله یکی است. این بار به دنبال مؤلف تزکیة الأرواح جستجو کردم، ولی به آگاهی جدیدی دست نیافتم. تنها چیزی که در خطبه رساله به چشم می‌خورد آن است که رساله در زمان پادشاه وقت یعنی مرتضی بن الحسن الحسینی تألیف و به او اهدا شده است.

در هر حال تا هنگام نگارش این سطور هیچ اطلاعی از مؤلف رساله نیافتم. در منابعی که به آثار عبدالرزاق کاشانی اشاره شده نیز نامی از این رساله نیامده. تحقیق این رساله بر اساس سه نسخه یاد شده به پایان رسیده و نگارنده همچنان با این پرسش مواجه است که آیا تحلیه الأرواح اثر خامه حکیم و عارفی چون عبدالرزاق کاشانی است یا کس دیگر؟

به امید یاری شما خواننده نکته‌سنج می‌باشم.

صفحة اول نسخه تحلية الأرواح

دوره جدید سال دوم، شماره اول بهار ۱۳۸۳ (پیاپی ۲۴)

پی نوشتها

۱. در فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه عمومی حضرت آیه الله العظمی نجفی مرعشی، ره، ج ۱۸، صص ۸۰-۸۱ ضمن معرفی این نسخه از آن به عنوان تحلیه الأرواح بحقائق الإنجاح یاد شده است.
۲. ر.ک: فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه ملی ملک، ج ۷، صص ۳۰۸-۳۰۹.

